

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
TÜRK DİL KURUMU YAYINLARI : 678

**3. ULUSLAR ARASI TÜRK DİL
KURULTAYI
1996**

ANKARA,1999

TÜRKMENÇEÇE YAYGIN OLAN BİR HEÇE
YUTULMASI OLAYI
(“r”li Fiillerde Geniş Zaman Ekinin Eriyip Kaybolması)

MEHMET KARA

A. Giriş

Türkçede “r”, söylenişinde güçlük çekilen akıcı ve titreşken bir ünsüzdür. “r”li fiillere geniş zaman eki eklendiğinde art arda iki “r” geldiği için söyleyişteki zorluk bir kat daha artmakta ve aşağıdaki ses olayları ortaya çıkmaktadır:

1. Göçüşme (metatez): *ıdırrı men < ıdırır men* “alevlendiririm”, *turru men < turur men* “dururum” (Karamanlıoğlu 1994: 125).

2. Ünsüz ikizleşmesi: *bidürürüz < bildiririz*, *getürürüz < getiririz* (Kara 1988: 64).

3. Ünsüz düşmesi: *artırı men < artırır men* “yenerim”, *tüvürü men < tüvürür men* “çeviririm”; *veridi < verirdi*, *sorusa < sorursa* “sorarsa”, *baarımış < baarırımış* “bağırımış”; *götürüsän < götürürsän* “götürürsen”; *bişiri < bişirir* “pişirir”, *daşırı < daşırır* “taşırır”, *oturu < oturur* (Karamanlıoğlu 1994: 125; Özkan 1996: 86; Korkmaz 1956: 79; Gülensoy 1988: 65).

4. Ünlü düşmesi: *aparram < apararam* “götürürüm”, *aparrıh < apararırh* “götürürüz”, *verrih < vererih* “veririz”, *görräm < görürüm*, *görrih < görürüh* “görürüz” (Şiräliyev 1967: 72, 249).

5. Hece yutulması (haploloji) olayı: Hece yutulmasında, benzer veya eşit seslerden oluşmuş iki heceden birisi zamanla eriyip kaybolmaktadır: *getürler < getürürler* “getirirler”, *oturuz < otururuz*; *dönderüz < dönderürüz* “döndürürüz”, *öldürem < öldürürem* “öldürürüm”; *biyr < bäär < berer* “verir”, *götäär < göterer* “kaldırır”, (Türk Dil Kurumu 1974: 177, 285; Kara 1988: 144, 148; Azmun 1990: 91).

Biz, bunlardan sadece hece yutulması olayını ele alarak bunun Türkmençedeki seyrine yer vereceğiz. Ancak önce hece yutulması olaylarının görüldüğü tarihî ve modern lehçeler üzerinde durmak istiyoruz.

Konuyla ilgili en eski Oğuzca veriler, *Divânü Lûgati't-Türk*'ün gramerle ilgili kısmında yer almaktadır. Eski Anadolu Türkçesi, Anadolu Ağızları, Klâsik ve Modern Türkmençe, Kazakça, Altay Türkçesi; “r”li fiillerde hece yutulması olayının görüldüğü

diğer lehçe ve ağızlarıdır.

Kâşgarlı Mahmut, *Dîvânü Lûgati't-Türk*'te, Oğuzların geniş zaman ekini kolaylık için "r"li fiillerde düşürerek *men barırmen* yerine *men baran* "ben varırım"; *men tururmen* yerine *men turan* "ben kalkarım" dediklerini belirtir. Ona göre fiil kökünde bulunan "r" korunmuş, geniş zaman eki düşürülmüştür (Atalay 1985: 64-65).

Bu ses hadisesinin daha ziyade Oğuzca kaynaklı lehçe ve ağızlarda görülmesi, Kâşgarlı Mahmut'un fikrinin doğruluğunu gösteren önemli bir husustur.

Eski Anadolu Türkçesi ürünü olan bir *Yâsin Sûresi Tefsiri*'nde benzer örnekler bulunmaktadır (Kara 1988: 98, 108, 109, 144, 148):

gel girü dînüñe dön yoğsa seni öldürüz didiler.

gördüm ki gür-sitânları kapuları önünde eyitdüm bu niçin böyledür eyitdiler ki görüp 'ibret tutaruz ölümü aña duruz.

eyitdüm sizüñ tavaruñuz olur mı eyitdiler olur yâbânda yürür gerek oldukça getirüz.

dahı delıldür Tañrınuñ birliğine bu nesne anlara ki gicede gündüzi çıkaruz.

kime ki uzun 'ömür virürsevüz ol pir olduğı vaqt dönderüz 'ağıl fehim gider oğlançuğ gibi olur.

belki ben seni öldürem dahı tamuya virirem didi

Anadolu sahasında Hadidî'nin 1523 yılında manzum olarak yazdığı *Tarih-i Âl-i Osman* adlı eserde de birkaç örneğe rastlanmıştır (Türk Dil Kurumu 1974: 177, 285): *getürler* "getirirler", *götürler* "götürürler", *verler* "verirler", *yetürler* "ulaştırırlar, yetiştirirler", *oturuz* "otururuz". Sonuncusu hariç, bu örneklerde geniş zaman ekinin hece yutumuna uğramasında "r"nin yanı sıra "l" sesinin de önemli rolü olduğunu düşünürüz.

Türkiye Türkçesi'nde kullanılan şimdiki zaman eki "-yor" da "yor-" fiiline gelen geniş zaman ekinin eriyip kaybolmasıyla ortaya çıkmıştır: *yorır* > *-yor*. Bu gelişmenin ilk belirtileri, Eski Anadolu Türkçesi döneminde görülür.

Geniş zaman ekinin "r"li fiillerde eriyip kaybolmasına Anadolu ağızlarında da sık rastlanmaktadır. Bu ses hadisesinin, özellikle Türkmenceyle birçok bakımdan benzer yönleri bulunan Batı Anadolu ağızlarında görülmesi, ilgi çekicidir. Konuyla ilgili olarak *oturuz* "otururuz", *götürüz* "götürürüz", *ettiriz* "ettiririz", *getirler* "getirirler", *eğiris* "eğiririz", *vërin* "veririm", *çıkarın* "çıkarırım", *oturum* "otururum", *yuğuruz* "yoğururuz" gibi örnekler veren Zeynep Korkmaz ve Tuncer Gülensoy, bu durumun "re"li hecelerde görüldüğünü özellikle vurgulamışlardır (Korkmaz 1956: 82; Gülensoy 1988: 68).

Ancak bu gün Türkiye Türkçesi'nde kullanılan "r"li fiillerde geniş zaman ekinin hece yutumuna uğradığı görülmez.

Klâsik ve Modern Türkmencede konuyla ilgili yaygın örnekler bulunmaktadır:

biyrler “verirler”, *yetdir** “yetiştirir”, *tutdur* “tutturur”; *idäap yöörler* “araştırıp dururlar”. *utandır* “utandırır”, *duurus* “duruyoruz”, *otursiñ* “oturuyorsun”, *baardı* “giderdi”, *tutaşdur* “tutuşturur”, *getiris* “getiririz”; *öldiirler* “öldürürler”; *aytdur* “söyletir”: *yañlanıp duur* “yankılanır”, *götäär* “taşır”, *ötiir* “geçirir”; *irkilip otur* “uyuklamakta”: *oturlar* “oturuyorlar” (Mülkamanov-Nazarov-Gandımov 1988: 68, 318; Kara 1997: 24, 46, 70 78, 114, 222, 662; Gurbansähedov 1991: 45; Geldiyev 1987: 86; Bayramov-Çiftçi 1995: 91, 199, 289; Kahtalı-Sis 1995: 25; Gurbanpeşev-Atabayev 1995: 6).

Oğuz grubu dışındaki Türk lehçelerinden olan Kazak ve Altay Türkçelerinde de hece yutumuna uğramış fiiller bulunmaktadır.

Kazak Türkçesi’nde “otur-”, “tur-” ve “jür-” yardımcı fiillerine gelen geniş zaman ekinin yer yer eriyip kaybolduğu anlaşılmaktadır (Ercilasun 1991: 1055): *barıp oturmın* “gitmekteyim”, *istep jürsiñ* “çalışıyorsun”, *jazıpturmız* “yazıp duruyoruz”.

Altay Türkçesi’ndeki örneklerin bir kısmı, Kazakçada olduğu gibi şimdiki zaman çekiminde kullanılan yardımcı fiil; bir kısmı ise esas fiildir: *türüm* “gidiyorum, yürüyorum”, *tür* “gidiyor, yürüyor”, *türiñ* “kalkıyorsun, duruyorsun”, *turıs* “kalkıyoruz, duruyoruz”, *oturım* “oturuyorum, oturmaktayım”, *oturıs* “oturuyoruz, oturmaktayız” *alıp turım* “alıyorum, almaktayım”, *kuuşındap oturiñ* “konuşuyorsun, konuşmaktasın” *iştep oturıs* “çalışıyoruz, çalışmaktayız” (Güner-Dilek 1996: 88-94).

Gerek tarihî ve gerekse çağdaş Türk lehçelerinde “r”li fiillerde geniş zaman ekinin hece yutumuna uğramış en yaygın örnekleri, *turur*’un kısalmasıyla ortaya çıkmıştır: *-a turur/-e turur*’dan gelen *-adır/-edir* ile *-adır/-edir*, Kıpçak ve Çağatay Türkçelerinde şimdiki zaman çekimini ortaya çıkarmaktadır. *-p turur*’dan gelen *-ptir/-ptir* ve *-ptur/-ptür* ise, öğrenilen geçmiş zaman çekimini meydana getirmektedir (Karamanlıoğlu 1994: 124, 128; Eckmann 1988: 136, 138; Grönbech 1992: 198, 199): *keliptir men* “gelmişim”, *biliptir sen* “bilmişsin”, *olturnur* “oturmuş”, *köyüptür* “yanmış”; *aladır men* “alıyorum”, *tapadır siz* “buluyorsunuz”, *ketedir* “gidiyor”.

Bu yapı, bazı küçük ses ve fonksiyon değişiklikleriyle Kıpçak ve Çağatay Türkçelerinin devamı olan modern lehçelerde de yaygındır.

Bildirme ekinin *turur*’dan kısalmış şekli de birçok Türk lehçe ve ağzında yaygın olarak kullanılmaktadır.

Buraya kadar verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere, hece yutumuna uğramış “r”li fiil örnekleri en fazla Oğuz grubu Türk lehçe ve ağzlarında bulunmaktadır. Bunlar içerisinde Türkmençenin önemli bir yeri vardır.

* Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için aldığımız kaynaklarda belirtilmediği hâlde uzun ünlüleri göstermeyi uygun bulduk.

B. “r”li Fiillerde Geniş Zaman Ekinin Eriyip Kayboluşunun Türkmencedeki Seyri

berer “verir”, *geçirerdi* “geçirirdi”, *getirer* “getirir”, *hovlanar oturar* “oflayıp puflayıp durur”; *bararsıñ* “gidersin”, *giirersiñ* “gidersin”, *bererdim* “verirdim”, *gutarar* “kurtarır”, *yalbarardı* “yalvarırdı”; *açılıberer eken* “açılıverirmiş”; *salıp durar* “yankılanır” (Kahtalı-Sis 1995: 38, 39, 45, 50; Kara 1997: 46, 328, 340, 710; Nurbadov 1988: 26; Geldiyev 1987: 88) örneklerinde olduğu gibi geniş zaman ekinin eriyip kaybolmadığı Türkmençe “r”li fiiller de bulunmaktadır.

Ancak “*otur-*”, “*dur-*”, “*yör-*” yardımcı fiilleri başta olmak üzere “r”li fiillerin birçoğunda hece yutulması olayı görülmektedir. Vezin zaruretinin de etkisiyle olsa gerek, şiir türünde yazılmış eserlerde bu ses olayına daha fazla rastlanmaktadır.

Türkmen araştırmacıları, incelediğimiz ses hadisesiyle de ilgilenmişlerdir. Sapar Ahallı, *Dîvânü Lûgati’t-Türk*’te geçen *men baran* ve *men turan* örnekleri üzerinde durarak günümüz Türkmenesinde de aynı yapının söz konusu olduğunu belirtmiş ve *göör* “görür”, *baar* “varır, gider” örneklerini vermiştir (Ahallı 1958: 40-41).

M. Hudaygulyev, “r” ünsüzüyle biten bir fiile geniş zaman eki “-ar/-er” geldiği zaman söz konusu fiilin sonunda bulunan “r” ünsüzünün tesiriyle iki kısa ünlü arasında bulunan “r” seslerinin genellikle düştüğünü ve bir uzun ünlünün ortaya çıktığını belirtir*. Hudaygulyev’in konuyla ilgili olarak verdiği örnekler şunlardır: *biir*** < berer “verir”, *gutaar* < gutarar “bitirir”, *gaytaar* < gaytarar “geri çevirir”, *götäär* < göterer “kaldırır” (Hudaygulyev 1992: 95). Hudaygulyev, aynı yerde “l” ünsüzüyle biten fiillerde görülen haploloji olayına da değinmiş ve *boor* < bolar “olur”, *gäär* < geler “gelir” örneklerini vermiştir. Ancak Türkmencede bunların sayısı oldukça azdır.

Hece yutumuna uğramış Türkmençe “r”li fiiller, şüphesiz yukarıda zikredilenlerle sınırlı değildir.

Biz, söz konusu fiilleri, tek ve çok heceliler olmak üzere iki grupta değerlendirdik.

1. Tek Heceli Fiiller

Çok heceli fiillere oranla hece yutumuna uğramış tek heceli fiillerin sayısı azdır. Bu ses olayına sadece “bar-”, “ber-”, “dur-” ve “yör-” fiillerinde rastladık. Bunlardan “bar-” ve “ber-” esas; “yör-” yardımcı fiildir. “dur-” ise, hem yardımcı hem de esas fiil olarak kullanılmıştır.

a. Esas Fiiller:

*. Hudaygulyev’in de belirttiği gibi Türkmencede düşen unsur, telâfi uzunluğuna sebep olmaktadır. Diğer lehçe ve ağızlarda da benzer bir gelişme beklenirdi. Ancak bunların bir kısmı, uzunlukları Türkmençe kadar koruyamamış; bir kısmında ise, kullanılan yazı sitepinden dolayı uzunlukları göstermek mümkün olmamıştır. Aslında Türkmencede de uzunluklar yazıda gösterilmemektedir. Biz, bunları gramer ve sözlüklerden faydalanarak tespit ettik.

** . Türkmen dilcileri, “berer”den haploloji yoluyla kısalmış şekiller olarak “bäär” ve “biyr”i de zikretmişlerdir (Azmun 1990: 91; Kürenov 1971: 43).

bar-:

Niirää barsañ *baardı* ol. “Nereye gitsen, giderdi o.” (Kara 1997: 114, 115).

ber-:

Orun *biyrler* saña eltip bir caayda (Mülkamanov-Nazarov-Gandimov 1988: 318).
“Yer verirler sana götürüp bir yerde.”

Size köynek, kitaap satın alıp *biyr* / Sabır ediň / Çöreğe bal çalıp *biyr*. “Size gömlek, kitap satın alırır / Sabredin / Ekmeğe bal çalırır.” (Kara 1997: 578, 579).

dur-:

Pianino *duurdy* / Alınmaan satın. “Piyano duruyordu / Alınmadan satın.” (Bayramov-Çiftçi 1995: 308, 309).

Sağadına garaşyaan / Maşınlar hatar *duurlar*. “Saatini bekleyen / Arabalar diziliyor.” (Kara 1997: 390, 391).

Men bolsa heniizem *duurun*, heniizem. “Bense hâlâ duruyorum, hâlâ” (Kara 1997: 40, 41).

b. Yardımcı Filler:**dur-:**

Buu dünýääni rehimdaarlık *saklaap duur* (Hudaynazarov 1990: 11). “Bu dünýayı şefkatlilik korumakta.”

Belki ovnuk zaatdır buu diyyäänlerim / Yööne insaap ebşitlääp *duur* yakaamdan (Hudaynazarov 1990: 16). “Belki küçük şeydir bu dediklerim / Ancak insaf sıkıca tutmakta yakamdan.”

Gaavuniň paazılı, tuuduň yaprağı / Göz önünde govruşup *duur*, çürşüp *duur*. (Hudaynazarov 1990: 28). “Kavunun uzun kolları, dutun yaprağı / Göz önünde kavrulmakta, buruşmakta.”

Diyen sözümi / Zool gaytalaap *duur* / Kääte aaglasam / Tootam aaglaap *duur*. (Bayramov-Çiftçi 1995: 378). “Dediğim sözü / Sürekli tekrarlar / Ağladığım zaman / Papağan da ağlar.”

Hemmesini Allaa görüp *duur*. “Hepsini Allah biliyor.” (Kahtalı-Sis 1995: 33, 249).

“Göçeli” diysemem, yer depip *duursu!* “ ‘Göçelim’ dediğim zaman ise kıyameti koparıyorsun.” (Kahtalı-Sis 1995: 41, 255).

Yıllar bolsa güle-güle geçip *duur*. “Yıllar ise güle güle geçmekte” (Gurbanpessov-Atabayev 1995: 118, 119).

Biz-ää öözümüzü müynli saayıp, yüzümüzü aşak salıp *duurus*. “Biz ise, kendimizi suçlu sayarak yüzümüzü aşağı eğmekteyiz.” (Nurbadov 1988: 19).

Mazaarın başında saçıp *duur* yalkım. “Mezarın başında saçmakta ışık.” Kara 1997:

14, 15).

Näämüçiin ol üšäp *duurkaa* buu mahal? “Niçin o üšüyüp durur ki şu anda?” (Kara 1997: 450, 451).

Aaynaanı näädeyin sen gülüp *duurkaañ*? “Aynayı n’ideyim sen gülüp dururken?” (Kara 1997: 76, 77).

“yör-” yardımcı fiiline geçmeden önce iki önemli meseleye değinmek istiyoruz. *turur*’dan hece yutulması yoluyla kısalan ve yardımcı fiil olarak kullanılan *duur*, zarf-fiil eki almış fiillerin hemen ardından gelerek sürekli şimdiki zaman yapmaktadır. Aynı kaynaktan gelen ve kelimeye bitişik yazılan bildirme eki, öğrenilen geçmiş zaman eki “-p” ile birlikte kullanıldığı zaman (-pdır/-pdır) çok defa yardımcı fiil olan ve zarf-fiil eki “-p”den sonra gelen *duur* ile karıştırılmaktadır. Birbiriyle kolayca karıştırıldığı için, bir bakıma morfolojik birer yalancı eş değer sayabileceğimiz bu unsurlardan “-pdır/-pdır”ın Çağataycadan alındığını, “-p *duur*”unsa Oğuzca kaynaklı olduğunu düşünüyoruz.

Eğer bunlardan yardımcı fiil olanın daima kelimedden ayrı yazıldığı ve ünlüsünün uzun olduğu bilirse, bu karışıklıklar kolayca bertaraf edilebilir. Ancak Türkiye’de Türkmenceyle ilgili çalışma yapanların birçoğu, konunun çetinliğinden olsa gerek, orijinal metinlerde uzun ünlüleri göstermemeyi tercih etmektedir. Oysa uzun ünlülerin gösterilmesi, hatayı en aza indirici ve karışıklığı giderici önemli bir faktördür.

“Göök otlar altın övsüp *duur*.” şeklindeki bir cümle, “Yeşil otlar, altın gibi parlamakta.” anlamındayken; “Göök otlar altın *övsüpdır*.” cümlesi, “Yeşil otlar, altın gibi parlamıştır.” anlamına gelir. Yine bunun gibi, “Oyanan tebiîğat yüzün yuvup *duur*.” cümlesinin manası, “Uyanan tabiat yüzünü yıkamakta”. şeklindeyken; “Oyanan tebiîğat yüzün *yuvupdır*.” cümlesi, “Uyanan tabiat yüzünü yıkamıştır.” manasını taşımaktadır.

Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için, birbiriyle karıştırılan “-pdır/-pdır” ve “-p *duur*”la ilgili birkaç örnek veriyoruz:

Şaadiyaan baağlarıñ yaaşıl perleri / Gocaañ nuursuz gözleri dey solupdır / Düynki maña sırdaş bolan güllerem / Kişiiñ ayaalı dey yüzün sovup *duur*. “Mutlu ağaçların yeşil kanatları / Yaşlının fersiz gözleri gibi solmuştur / Dünkü bana sırdaş olan güller de / Başkasının hanımı gibi yüzünü çevirmiştir.” (Gurbannepesov-Atabayev 1995: 110, 111).

Bu mısralar, “Mutlu ağaçların yeşil kanatları / Yaşlının fersiz gözleri gibi solmuş / Dünkü bana sırdaş olan güller de / Başkasının hanımı gibi yüzünü çevirmekte.” şeklinde aktarılmalıdır.

Insaan kalbı umutlardan püre-pür / Yıllar umut bolup urup *duur* serde / Gör nääçe umutlar, nääçe arzuvar / Gaalıpdır, gaalıpdır geçyään günlerde. “İnsan kalbı umutlarla dopdolu / Yıllar umut olup vurmıştır başa / Gör, nice umutlar, nice arzular / Kalmıştır, kalmıştır geçmiş günlerde”. (Gurbannepesov-Atabayev 1995: 152, 153).

Bu mısraları, “İnsan kalbı umutlarla dopdolu / Yıllar umut olup vurmakta başa /

Gör, nice umutlar, nice arzular / Kalmıştır, kalmıştır geçmiş günlerde.” şeklinde aktarırsak, yanlışlığı gidermiş oluruz.

Ter yapraklar doňupdır / Dilbersiz kim oňupdır / Tümlük çisnääp, damıp duur / Sen säherim bolup gel. “Taze yapraklar donmuştur / Dilbersiz kim onmuştur / Karanlık çiseleyip damlamıştır / Sen seherim olup gel.” (Gurbanpesov-Atabayev 1995: 512, 513).

Yukarıdaki mısraları, “Taze yapraklar donmuştur / Dilbersiz kim onmuştur / Karanlık çiseleyip damlamakta / Sen seherim olup gel.” şeklinde düzeltebiliriz.

Dooldurıp duur yürekler / Ussaañ kiçicik caayın. “Doldurmuştur kalpler / Ustanın küçük yerini.” (Bayramov-Çiftçi 1995: 302, 303).

Bu iki mısrayı, “Dolduruyor kalpler / Ustanın küçük yerini.” şeklinde aktarmak gerekir.

Äälemgoşar guçup duur / Bütiin Türkmen toprağın. “Gökkuşağı kucaklamış / Bütün Türkmen toprağını.” (Bayramov-Çiftçi 1995: 152, 153).

Doğrusu, “Gökkuşağı kucaklamakta / Bütün Türkmen toprağını.” şeklinde olmalıdır.

turur'dan gelen ve genellikle yardımcı fiil olarak karşımıza çıkan *duur*'un, zaman zaman esas fiil olarak da kullanıldığını yukarıda belirtmiştik. *duur*, esas fiil olarak kullanıldığında bir isimden sonra gelebildiği için bildirme ekiyle karıştırılmaktadır. Aşağıda, bununla ilgili iki örnek veriyoruz:

Eceñ yaanında duur, gorkını taşla. “Annen yanındadır, korkuyu bırak.” (Gurbanpesov-Atabayev 1995: 356, 357).

Bu cümlede bulunan “yaanında duur”a “yanındadır” şeklinde yanlış anlam verilmiştir. Bu kısım, “yanında duruyor” biçiminde aktarılmalıdır.

Ağras sesiñ- “lovhuldñ” / Gulağımda duur itim. “Ağırbaşlı sesin ‘havlaman’ / Kulağımdadır itim.” (Bayramov-Çiftçi 1995: 316, 317).

Son örnekteki “gulağımda duur”, “kulağımdadır” şeklinde yanlış aktarılmıştır. “Kulağımda duruyor” veya “Kulağımda durmakta” şeklinde aktarılmalıydı.

yör-:

“yör-”, tek heceli yardımcı fiillerden biridir. “dur-” ve “otur-”ın hece yutumuna uğramış şekillerinin, esas fiil olarak da kullanıldıklarını daha önce ifade etmiştik. “yör-”in esas fiil olarak kullanıldığı yerlere rastlayamadık. Vereceğimiz örneklerin hepsinde “yör-”, yardımcı fiildir:

Üytgedip yöör ugrunı. “Değiştirip durur yönünü.” (Gurbanpesov-Atabayev 1995: 44, 45).

Sizi gözläp yöörler-cy. “Sizi bekliyorlar yahu.” (Nurbadov 1988: 18).

Gamsız gezip *yöörün* Aşgabatda men. “Gamsız gezip dururum Aşgabat’ta ben.” (Kara 1997: 186, 187).

Otlaap *yöördi* yaaniñda / Toklı bilen goyun daa. “Otlayıp dururdu yanında / Tokluyla koyun da.” (Kara 1997: 252, 253).

İndi hasaap etseñ, bir hepde bääri / Yarağ daşaap *yööris* yerden yöräänmiz. “Şimdi hesap etsen, bir haftadan beri / Silâh taşıyıp dururuz hepimiz.” (Kara 1997: 794, 795).

Niireden ol, kimden çörek äbersin / Öözi entäap, süyräap *yöörkää* sınıni?.. “O, nereden, kimden ekmek alsın / Kendi işsiz dolaşıp, sürüyüp dururken eteğini?” (Kara 1997: 718, 719).

Hece yutumuna uğrayan ve yardımcı fiil olarak kullanılan “yör-”, zaman zaman “yör-” esas fiiliyle karıştırılmaktadır. Türkmenceden Türkiye Türkçesine aktarılan metinlerde buna rastlamak mümkündür. Şu örnek, söylemek istediklerimizin daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır:

Düye gezip *yöör* / Göök yandak iyip. “Deve gezip yürür / Gök diken yiyip.” (Bayramov-Çiftçi 1995: 348, 349).

Bu iki mısranın anlamı, “Deve gezmekte / Gök diken yiyerek.” şeklinde olmalıdır.

2. Çok Heceli Fiiller

Tek heceli fiillere oranla hece yutumuna uğramış çok heceli fiillerin sayısı oldukça fazladır. Bu ses hadisesine “aazaşdır-”, “aldır-”, “aytdır-”, “bitir-”, “çaağır-”, “çıklar-”, “daadır-”, “dooldur-”, “getir-”, “göter-”, “gutar-”, “kaldır-”*, “otur-”, “öldür-”, “ötür-”, “öylendir-”, “sındır-”, “tutaşdır-”, “tutdır-”, “utandır-”, “yettir-” fiillerinde rastlanmıştır.

Bunlardan “otur-”, hem yardımcı hem de esas fiil olarak kullanılmıştır. Diğerleri esas fiildir. Çok heceli esas fiillerden birçoğunun, sonu “r”li ettirgenlik eki almış olması, dikkati çeken bir başka noktadır. Bu özellik, çok heceli fiillerde art arda gelen benzer “r”li heceleri söylemenin çok daha zor olduğunu göstermektedir.

a. Esas Fiiller

aazaşdır-

Bir görseñem suvsuz çöl / Nääbeledi *aazaşdır*. (Bayramov-Çiftçi 1995: 66). “Bir bakarsın susuz çöl / Bilmeyene yolunu kaybettirir.”

aldır-

Kişiniñ maalına gözün *aldurlar*. “Kişinin malına göz dikerler.” (Gurbansähedov 1991 : 45).

*.Günümüz Türkmencesinde “g” ile başlayan bu fiili, aldığımız Arap harfli kaynakta (Mülkamanov-Nazarov-Gandımov 1988: 136) “kaf”la yazıldığı için “kaldır-” şeklinde okuduk.

aytdır-

Aytacak bolsamam, baaribir menden / biiğtýaar maña *aytdır* buu mahal.
“Söylemek istemesem de farketmez / Zorla söyletir bana bu an.” (Geldiyev 1987: 86).

bitir-

İsleğĩn bolsa *bitiiris*. “Sen ne istersen yaparız.” (Kara 1997: 662, 663).

çağır-

Gucak açıp göök gaymalı köçeler / Seyle *çağır* ilhamını dañ bilen. “Kucak açıp
mavi nakışlı sokaklar / Gezintiye çağırır ilhamını seherde.” (Kara 1997: 284, 285).

çıkır-

Insaabıña etsen emir / Kään *çıkarsıñ* polat, demir. “Vicdanına edersen emir / Çok
çıkarsın çelik, demir”. (Kara 1997: 520, 521).

Golda baarın geyer *çıkıaar* / Bayram günü yerden yörään. “Elde ne varsa giyer çıkarır
/ Bayram günü büyük küçük herkes.” (Kara 1997: 538, 539).

daadır-

Mahorka pulundan kesip, süşürüp / Sovğat iibererdi narpızlı kööke / *Daadırdı*
enemem bizi üşürüp / Neneñ unudalı biz seni, kaaka? “Tütün parasından kesip, biriktirip
/ Hediye gönderirdi naneli çörek / Tattırırdı anam da bizi toplayıp / Nasıl unutalım biz
seni, baba?” (Kara 1997: 96, 97).

dooldur-

Tääsip edip, köñle kiine *dooldurlar*. “Taraflı davranıp gönle kin sokarlar.”
(Gurbansähedov 1991: 45).

getir-

Ten kaçan döz *getiir* yılaan zehrine (Mülkamanov-Nazarov-Gandımov 1988: 451).
“Vücut nasıl dayanır yılan zehrine.”

Ääri hem gazanıp *getiir*. “Eri kazanıp getirir.” (Türkmen-Geldiyev 1995: 480, 481).

Sayrama guş, pencirääniñ önünde / Sayrama, söyğüliim uukuda yatur / Belki meni
görür yine düşünde / Belki, maña tääze aydımlar *getiir*. “Ötme ey kuş, pencerenin
önünde / Ötme, sevgilim uykuda yatıyor / Belki, beni görür yine düşünde / Belki, bana
yeni türküler getirir.” (Kara 1997: 42, 43).

Saňa gerek bolsa, aayıñam hääzir / Birce parçasını gäädip *getiiris*. “Sana gerek
olursa, ayın da şu anda / Bir parçacığını gedik açıp getiririz.” (Kara 1997: 662, 663).

Basım süytçi dayza daa / Gaymaklıca süyt *getiir*. “Hemen sütçü teyze de /
Kaymaklıca süt getirir.” (Kara 1997: 392, 393).

göter-

Depesinde gazan *götäär*. “Tepesinde kazan götürür.” (Bayramov-Çiftçi 1995: 90,
91).

Götäär veli sebedi / Näädip *götäär* garnını? “Taşır sepeti fakat / Nasıl taşır karnını?” (Bayramov-Çiftçi 1995: 198, 199).

gutar-

Geçer buu günlerem, gayğılar *gutaar*! “Geçer bu günler de, kaygılar biter!” (Kara 1997: 688, 689).

Yüvrük-çakgan ayaklarım / Köp belaadın meni *gutaar*. “Hızlı koşan ayaklarım / Kurtarır beni çok belâdan.” (Bayramov-Çiftçi 1995: 70, 71).

kaldır-

Kaanatıñ kuvveti *kaldır* kuşları “Kanadın kuvveti kaldırır kuşları.” (Mülkamanov-Nazarov-Gandımov 1988: 136).

otur-

Çañlı çadırımıñ uğına geçip / *Oturın* bir öözüm ooduñ başında. “Tozlu çadırımın kuytusuna geçip / Oturuyorum yapayalnız ateşin başında.” (Kara 1997: 26, 27).

Otursıñ öyden çıkmaan. “Oturuyorsun evden çıkmadan.” (Kara 1997: 78, 79).

Garañkı üçek / *Otur* pişicik. “Karanlık çatıda / Oturur kedicik.” (Bayramov-Çiftçi 1995: 254, 255).

Otur kirpiñ / Bir öözi / Bir partada. “Oturur kirpi / Bir başına / Bir sırada.” (Bayramov-Çiftçi 1995: 338, 339).

Diñe arçalar / Yaaz eşiğinde / *Oturlar* olar / Gışın içinde. (Bayramov-Çiftçi 1995: 356). “Ancak çamlar / Bahar elbisesiyle / Duruyorlar / Kışın içinde.”

Otur tootumuz / Gısılp künce (Bayramov-Çiftçi 1995: 379). “Oturur papağanımız / Sıkışıp köşeye.”

Oturlar ıgınsız elleri bilen. “Oturuyorlar mecalsiz elleri ile” (Gurbanpesov-Atabayev 1995: 6, 7).

Torgay *otur* hiç zaat almaan gamına. “Toygar oturuyor hiç umursamadan.” (Gurbanpesov-Atabayev 1995: 142, 143).

öldür-

Bibiririini nâhak yere *öldürler*. “Birbirlerini haksız yere öldürürler.” (Gurbansâhedov 1991 : 45).

ötür-

Çuvala salmaankaa *ötür*. “Çuvala koymadan bitirir.” (Türkmen-Geldiyev 1995: 480, 481).

Oot içinde ömrün *ötür*. “Ömür geçirir ateş içinde.” (Bayramov-Çiftçi 1995: 90, 91).

öylendir-

Erte *öylendirin*, hatırcem bolaay / Altı gaanat öyem dikerip saña. “Yarım evlendiririm, endişelenme / Altı kanat ev de yaparak sana.” (Kara 1997: 686, 687).

sındır-

Yiğitliğin zoorı *sındır* daaşları “Yiğitliğin gücü kırar taşları.” (Mülkamanov-Nazarov-Gandımov 1988: 136).

tutaşdır-

Yel oodı *tutaşdır* / Öçürer şemi. “Yel ateşi tutuşturur / Söndürür mumu.” (Kara 1997: 222, 223).

tutdır-

Ne yetdiir ne *tutdır* buu kahbe dünyaa “Ne yetiştirir, ne tutturur bu kahpe dünya.” (Mülkamanov-Nazarov-Gandımov 1988: 68).

utandır-

Cemaalın *utandır* onı. “Güzel yüzün utandırır onu.” (Kara 1997: 46, 47).

yetdir-

Ne *yetdiir* ne *tutdır* buu kahbe dünyaa “Ne yetiştirir, ne tutturur bu kahpe dünya.” (Mülkamanov-Nazarov-Gandımov 1988: 68).

b. Yardımcı Fiiller**otur-**

Başımızı aşak salıp *oturis* (Hudaynazarov 1990: 24). “Başımızı aşağı eğip dururuz.”

Cahansoltan Eceler bilen Sähetniyaz Mollalar tarapda, olardanam at gaytarım uzaklıkda gögerçinlere başbitiini gaaldırılan kööne mekdep nääçe yıldır ca_ sesine zaar bolup, irkilip *otur* “Cahansoltan Hanımlar ile Sähetniyaz Mollalar’ın tarafında, onlardan at koşturum uzaklıkta bulunan tamamen güvercinlere terkedilmiş eski okul binası, kim bilir kaç yıldır zil sesine hasret bir şekilde uyuklamakta.” (Kahtalı-Sis 1995: 25).

“Vaay, caan ogul, vaay caan pılaanı” diyen şo-ol zaarın ovaazi çaar tarapa yayradıp *otur* (Kahtalı-Sis 1995: 41). “‘Vay can oğul!’ şeklinde kederli sesini etrafa yaymakta.”

Buu gün klasları dooldurıp *otur*. “Bu gün sınıfları dolduruyor.” (Gurbanpesov-Atabayev 1995: 42, 43).

Şonda-daa göök övser *otur* arçalar (Gurbanpesov-Atabayev 1995: 48). “O zaman da yeşerip durur çamlar.”

Ukrain çölünde, yaapın üstünde / Aak şelpeli derek içşıldıap *otur*. “Ukrayna çölünde, arkın üstünde / Ak yapraklı kavak hışırdayıp duruyor.” (Kara 1997: 14, 15).

İlersi ülceli aaynaamı açıp / Hat yazıp *oturkaam* iir bilen yene / Bir göğümtil gumrı geldi de uçup / Gondı penciräniñ giñ tekcesine. “Önü vişneli pencereyi açıp / Mektup yazıp dururken erkenden yine / Bir göğümsü kumru uçup geldi de / Kondu pencerenin geniş katına.” (Kara 1997: 44, 45).

Yukarıda, hece yutumuna uğrayan yardımcı fiillerin esas fiil gibi algılandığını ifade

etmiştik. Hem yardımcı hem de esas fiil olarak kullanılan “otur-”ta da bunu görmek mümkündür.

“ ‘Birdenem cin üfläp uçuraaymasın’ diyip ilk-ää biiribiiriimiziñ golumuzdan yapışıp *oturdık* (Nurbadov 1988: 7).” cümlesindeki *otur-*, esas fiildir. Bu cümleyi, “Birden cin üfleyip uçurmasın diye önce birbirimizin kolundan yapışmaktaydık.” şeklinde aktarırsak, bu aktarma yanlış olur. Doğrusu, “Birden cin üfleyip uçurmasın diye önce birbirimizin kolundan yapışarak *oturduk.*” şeklindedir. Buna karşılık “Yaarı giice oobaa gidip *oturın.*” cümlesini “Gece yarısı köye gidip otururum.” şeklinde aktarırsak bu da yanlış olur, Çünkü burada *otur-*, yardımcı fiil olarak kullanılmıştır. Söz konusu cümle, “Gece yarısı köye gitmekteyim.” şeklinde aktarılırsa, yanlışlık ortadan kalkar.

Şu örneklerde hece yutumuna uğramış “otur-” yardımcı fiili, esas fiil gibi düşünülmüştür:

Toya gitcek dek / Şaylanıp *otur.* “Toya gidecek gibi / Süslenip oturur.” (Bayramov-Çiftçi 1995: 20, 21).

Bu iki mısra, “Düğüne gidecek gibi / Süslenmekte.” şeklinde aktarılmalıdır.

Söhbet edip *oturın* men. “Sohbet edip otururum ben.” (Bayramov-Çiftçi 1995: 54, 55).

Bu mısranın anlamı, “Sohbet etmekteyim ben.” şeklinde olmalıdır.

C. Sonuç

1. Türkçede “r”, söylenişinde güçlük çekilen akıcı ve titretilen bir ünsüz olduğu için bununla biten fiillere geniş zaman eki geldiği zaman göçüşme, ünsüz ikizleşmesi, ünsüz düşmesi, ünlü düşmesi, hece yutulması gibi ses olayları meydana gelmektedir.

Bunlardan hece yutulması olayının örnekleri oldukça çoktur.

2. “r”li fiillerde hece yutulması olayına, Eski Anadolu Türkçesi, Anadolu Ağızları, Klâsik ve Modern Türkmençe, Kazakça, Altay Türkçesi gibi lehçe ve ağızlarda rastlanmıştır.

3. Hece yutumuna uğramış “r”li fiil örnekleri, en çok Oğuz grubu Türk lehçe ve ağızlarında bulunmaktadır. Bunlar içerisinde Türkmençenin önemli bir yeri vardır.

4. Türkmencede hece yutulması olayının görüldüğü “r”li fiiller şunlardır: “aazaşdır-”, “aldır-”, “aytdır-”, “bar-”, “ber-”, “bitir-”, “çaagır-”, “çıkır-”, “daadır-”, “dooldur-”, “dur-”, “getir-”, “göter-”, “gutar-”, “kaldır-”, “otur-”, “öldür-”, “ötür-”, “öylendir-”, “sındır-”, “tutaşdır-”, “tutdır-”, “utandır-”, “yetdir-” ve “yör-”.

Bu fiillerden birçoğunun, sonu “r”li ettirgenlik eki almış olması, dikkati çeken önemli bir noktadır.

KAYNAKÇA

Ahallı, Sapar: *Mahmud Kaşğarınıñ Sözlüğü ve Türkmen Dili*, Türkmenistan İlimler Akademiyasınıñ Neşiryaatı, Aşğabat, 1958.

A. M. Gorkiy Adındaakı Türkmen Dövlet Universiteti: *Häzirki Zamaan Türkmen Dili*, Aşğabat, 1960.

Atalay, Besim: *Dîvânü Lûgati't-Türk Tercümesi-II*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1985.

Azımov, A. - G. Sopiyevev - Ya. Çöñnäyev: *Türkmen Dili*, Türkmenistan Neşiryaatı, Aşğabat, 1974.

Azmun, Yusuf: *Ana Çizgileriyle Türkmençe Dilbilgisi - I. Cilt (Sesbilgisi)*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 1983.

_____ : "Türkmençede Aslı ve Dolaylı Uzun Ünlüler", *Journal of Turkish Studies (Türklük Bilgisi Araştırmaları)*, Volume 14, Center for Middle East Studies of Harvard University, 1990, s. 75-94.

Bayramov, Nuri-Musa Çiftçi: *Çağdaş Türkmen Edebiyatından Çocuk Şiirleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1995.

Bazin, Louis: "Le Turkmène", *Philologiae Turcicae Fundamenta I*, Wiesbaden 1959, 308-317; Türkçesi: Efrasiyap Gemalmaz, *Türkmençe*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum, 1988.

Eckmann, János: *Çağatayca El Kitabı* (Çeviren: Günay Karaağaç), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1988.

Ercilasun, Ahmet B. (Ve Diğer Komisyon Üyeleri): *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I (Kılavuz Kitap)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1991.

Geldiyev, Gurbandurdı: *Mart Geler*, Türkmenistan Neşiryaatı, Aşğabat, 1987.

Grönbech, K.: *Kuman Lehçesi Sözlüğü* (Çeviren: Kemal Aytaç), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992.

Gurbannepesov, A.-A. Atabayev: *Çağdaş Türkmen Şiirinden Örnekler* (Aktaran: Dr. Himmet Biray-Nergis Biray), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1995.

Gurbansähedov, Gurbandurdı: *Mağtımğulı*, Turan, Aşğabat, 1991.

Gülensoy, Tuncer: *Kütahya ve Yöresi Ağızları (İnceleme, Metinler, Sözlük)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.

Güner-Dilek, Figen: *Altay Türkçesi'nde Fiil*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış master tezi), Ankara, 1996.

Hanser, Oskar: *Turkmen Manual (Descriptive Grammar of cotemporary literary Turkmen-Texts-Glossary)*, Wien, 1977.

Hudaynazarov, Berdinazar: *Buu Dünya*, Türkmenistan Neşiryaatı, Aşgabat, 1990.

Kahtalı-Sis, Nesrin: *Nuhun Tapanı -Türkmen Türkçesi Romanı- (Dil İncelemesi-Metin-Çeviri-Sözlük)*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış doktora tezi), Malatya, 1995.

Kara, Mehmet: *Ata Atacanov'un Şiirleri-I (Giriş-Metin-Aktarma)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1997.

_____ : *Yâsin Sûresi Tefsiri (İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkı Basım)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış master tezi), Ankara, 1988.

Karamanlıoğlu, Ali Fehmi: *Kıpçak Türkçesi Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1994.

Korkmaz, Zeynep: *Güney-Batı Anadolu Ağzları Ses Bilgisi (Fonetik)*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 1956.

_____ : "Kâşgarlı Mahmut ve Oğuz Türkçesi", *Türk Dili - Divânü Lûgati't-Türk Özel Sayısı*, cilt XXVII, sayı 253, 1 Ekim 1972, s. 3-19.

Kürenov, Sapar: *Türkmen Dilinin Uzun ve Gusğa Çekimlileri (Eksperimental-Fonetik Oçerk)*, İlim Neşiryaatı, Aşgabat, 1971.

Mülkamanov, A. - G. Nazarov - Ş. Gandimov: *Mağtımğulu -Saylanan Eserler-*, İlim, Aşgabat, 1988.

Nurbadov, Kasım: *Garadepeli Oğlancık*, Mağaarıf, Aşgabat, 1988.

Özkan, Nevzat: *Gagavuz Türkçesi Grameri (Giriş-Ses Bilgisi-Şekil Bilgisi-Cümle-Sözlük-Metin Örnekleri)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1996.

Şiräliyev, M.: *Azərbaycan Dialektologiyasının Äsasları*, İkinci Nəşri, Maarif Nəşriyyatı, Bakü, 1967.

Türk Dil Kurumu: *Tarama Sözlüğü-VII / Ekler*, Ankara, 1974.

Türkmen, Fikret-Gurbandurdi Geldiyev: *Türkmen Şiiri Antolojisi*, Türksoy Yayınları, Ankara, 1995.